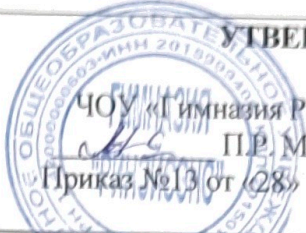

Министерство образования и науки Чеченской Республики
Частное общеобразовательное учреждение
«Гимназия Ринэйсэнс»

<p>ПРИНЯТО: на Педагогическом совете ЧОУ «Гимназия Ринэйсэнс» Протокол № 1 от «28» 08 2023г.</p>	<p>УТВЕРЖДАЮ: Директор ЧОУ «Гимназия Ринэйсэнс» П.Р. Магамедова Приказ №13 от «28» 08 2023г.</p>
---	---

Приложение к ООП СОО

**Рабочая программа
по родному (чеченскому) языку
10-11 классы**

КХЕТОРАН КЕХАТ

Программа хЮттийна нохчийн меттан хьехархочунна ишколан дешаран хИнцалерчу тенденцешна а, Iаморан жигарчу методикашна а тIехъажийна йолу дешаран предметан белхан программа хЮттош, методически гIо-накъосталла даран Iалашонца.

Белхан программо хьехархочун таро хуьлуйтур йу:

1) нохчийн мотт хьехаран процесехь коьртачу йукьарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь билгалдаьхначу Iаморан личностни, метапредметни, предметни жамIашка кхачош долу хИнцалера некъаш кхочушдан; (кхин дIа – ФПДС КЙД);

2) билггал йолчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгалдина дакъа/тема Iаморна дешаран хенан магийнчу герггарчу дIасайекьарх, ткъа иштта дакъойн/темийн Iаморан коьчал карайерзорхьама йалийнчу дешаран гIуллакхдаран коьртачу кепех пайда а оьцуш, рузманан-тематикин планировани кечйан.

Личностни а, метапредметни а жамIаш далийна, коьртачу йукьардешаран ишколехь нохчийн мотт хьехаран башхаллаш тидаме а оьцуш.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмето билгалдо предметашна йукьара уьйраш гуманитарни циклан кхечу дешаран предметашца кхочушйар.

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

Нохчийн мотт – нохчийн халкъан ненан мотт, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт.

Нохчийн мотт хааро а, цуьнан тайп-тайпана кепаш, функционални тайпанаш карадерзоро а, цуьнан стилистически башхаллах, суртхЮтторан таронех кхетаро а, нохчийн маттах тайп-тайпанчу тIекаренан хьелашкахь нийса а, эвсараллица а пайдаэца хааро а билгалдоккху адаман кхиаме хилар.

Нохчийн матто, шен тIекаренан а, оила йовзийтаран а коьрта функцеш кхочушйеш, адаманашна йукъахь уьйр латтайо, адаман кхетам а, дог-оила а кхолларехь дакъалоцу; нохчийн мотт нохчийн халкъан хаамаш, оьздангаллин ламасташ, истори ларйаран а, йовзийтаран а коьрта гIирс бу.

Ишколехь нохчийн мотт Iамор тIехъажийна ду дешархочун оьздангаллин а, коммуникативни а культура кхачаме йалорна а, цуьнан интеллектан а, кхоллараллин а говзалла, оилайар, иэс, суртхЮттор, ша кхочушден дешаран гIуллакх кхиорна а.

Нохчийн мотт Iаморан чулацам иштта тIехъажийна бу функционални говзалла, адаман йешаран, текстех кхетаран, тайп-тайпанчу барамийн текстийн хаамах пайдаэцаран, цуьнан маххадоран, цунах оилайаран, шен Iалашонашка кхачаран, шен хаарш а, таронаш а шорйаран, йукьараллин дахарехь дакъалацаран интегративни хаар санна, кхиорна. Къамелан а, текстан а гIуллакх нохчийн меттан ишколан курсан къепе кхолларехь коьртаниг ду.

Цаьрца догIуш долу хаарш а, карадерзарш а далийна Iаморан метапредметни, предметни жамIийн ларамехь, Iаморан чулацамехь (дакъош: «Мотт а, къамел а», «Текст», «Меттан функционални тайпанаш»).

Дешаран предметан чулацам кхочушбан таро йу классал арахарчу гIуллакхдарехь: экскурсеш, тематикин меропрятеш, конкурсаш, и. д.кх.

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ IАМОРАН IАЛАШОНАШ

Коьртачу йукьарчу дешаран программашца нохчийн мотт Iаморан Iалашонаш йу:

патриотизмах кхетар а, иза гучуйаккхар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин шолгIа пачхьалкхан мотт санна, нохчийн халкъан къоман мотт санна ларар; маттаца нохчийн халкъан син хьал лардаран, довзийтаран кепе а, тIекаренан гIирсе а санна кхетаме йукьаметтиг хилар; нохчийн культуре ларам гучубаккхар;

нохчийн мотт адаман кхиаран гIирс, йукъараллин уйр кхолларан гIирс санна караберзор;

нохчийн маттах, цуьнан дIахIоттамах, функцех, нохчийн меттан стилистически гIирсех хаарш карадерзор; литературин меттан норманаш а, къамелан обздангалла а практикехъ карайерзор; жигара пайдаоьцучу а, нуьцкъаллин а дешнийн хьал тодар а, шен къамелехъ тайп-тайпанчу грамматически гIирсех пайдаэцар а; орфографически а, пунктуационни а говзалла кхачаме йалор, шен къамел кхачаме далоран лаам кхиор;

къамелан гIуллакх, адамашна йукъарчу куьцан а, куьцан доцучу а гIекаренан хьелашкахъ гонахарчу нахаца эвсара йукъаметтигаш латтош долу коммуникативни карадерзарш кхачаме далор; нохчийн мотт тайп-тайпана хаамаш бовзаран гIирс санна караберзор; ойланан гIуллакх кхачаме далор, нохчийн мотт Iаморехъ дустаран, анализан, синтезан, жамIдаран, тайпанашка дIасадекъаран, билгала йолу бакъонаш дIахIитторан, универсальни интеллектан карадерзарш кхиор;

функционални говзалла кхиор: хаамийн лехам кхочушбаран, оьшу хаам схьакъасторан а, хийцаран а, тайп-тайпанчу барамехъ йолчу текстийн чулацам тидаран, царех кхетаран, пайдаэцаран хаарш; текстан хааман-маьIнин йухакечдаран стратеги а, говзалла а, некъаш а карадерзор; текстах, цуьнан гIуллакхах, йукъарчу маьIнех, маьIнин дIахIоттамах, авторан коммуникативни Iалашонах, меттан гIирсийн гIуллакхах кхетаран кепаш карайерзор.

ДЕШАРАН ПЛАНЕХЪ «НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН МЕТТИГ

Кобртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца догIуш, «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет йукъайоьду «Ненан мотт а, литература а» предметни областана, Iамо декхарийлахъ долу предмет а йу.

Дешаран хьесапца нохчийн мотт Iаморна билгалдаькхина 67 сахьт: 10 классехъ – 34 сахьт (кIиранахъ – 1 сахьт), 11 классехъ – 33 сахьт (кIиранахъ – 1 сахьт).

«НЕНАН МОТТ(НОХЧИЙН)»ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

10КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн мотт – Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт. Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт. Мотт – адамийн уйран а, кхиаран а, кьийсаман а гIирс

Меттан мехаллех а, йукъараллин дахарехъ цо дIалоцучу меттигах а кхеташ хилар

Фонетика. Графика. Орфоэпи

Фонетика а, графика а, орфоэпи а лингвистикин дакъош санна. Аз – меттан уггар а жима дакъа. Озан а, элпан а дазар. ХIинчалера нохчийн абат. Фонетически транскрипцин цхьайолу кепаш (элементаш). Мукъа а, мукъаза а аьзнаш. Къамелдарехъ аьзнийн хийцадалар. Нохчийн меттан шатайпана аьзнаш. Деха а, доца а мукъа аьзнаш. Дифтонгаш. Нохчийн меттан интонаци, интонационни конструкцийн коьрта тайпанаш. Орфоэпин коьрта норманаш.

Деха а, доца а, мукъа а, мукъаза а, зевне а, къора а аьзнаш къестор. Дешан озан а, элпан а хIоттам дуьхь-дуьхьал хIоттор. Дешан озан-элпан анализ йар. Дешнаш дакъошка декъар. Дош цхьана могIанера вукху могIане сехьадаккхаран хаарш карадерзор. Нохчийн меттан интонаци а, орфоэпически норманаш а карайирзина хилар. Нохчийн меттан интонацин а, аьзнийн къепен а башхаллех кхеташ хилар.

Дешнийн латтам а, дешнийн кхолладалар а

Морфема меттан жима а, маьIне а дакъа хиларх кхетар. Дешан лард а, чаккхе а. Орам. Цхьанаораман дешнаш. Орамерчу элпийн хийцадалар. Суффикс. Дешхьалхе.

Схьадовлаза а, схьадевлла а дешнаш. Дошкхолладаларх а, хийцадаларх а болу кхетам.

Дошкхолларан а, формаххолларан а морфемаш. Нохчийн меттан дошкхолларан коьрта некъаш. Дошкхолладаларан га (пара) а, дошкхолладаларан зIе а. Морфемни а, дошкхолладаларан а дошамаш.

Нохчийн дешан хIоттаман башхаллех кхеташ хилар. Дешнаш а, дешан форманаш а кхолларехь морфемаша дечу гIуллакхах кхеташ хилар. Дешан морфемаш къастор. Дошкхолларан дакъошка хьаьжжина, дешан мехалла билгалйар. Цхьанаораман дешнаш харжар, къамелехь царах пайдаэцар. Дешнийн зIенаш а, дешнаш кхолларан коьрта некъаш а билгалдар. Тайп-тайпанчу некъашца дешнаш кхолла хаар карадерзор. Нийсайаздарехь дошкхолладаларан а, морфемийн а декъехула карадирзинчу хаарех, шардарех пайдаэцар. Тайп-тайпана хьесапаш морфемийн а, дошкхолладаларан а дошамашца кхочушдар.

Дешан хIоттамца дешнаш таллар, дошкхолладаларан таллам бар.

Лексикологи. Фразеологи

Дош – меттан цхьа дакъа. Дешан лексически а, грамматически а маъIна. Къоман озьдангаллин маъIнин дакъа шайца долу дешнаш. ЦхьанамаъIнин а, дукхаммаъIнийн а дешнаш, дешан нийса а, тIедеана а маъIна. Синонимаш. Антонимаш. Омонимаш.

Нохчийн меттан лексика, шен схьайаларе хьаьжжина (билгала нохчийн а, тIеэцна а), жигара а, кIезиг пайдаоьцу а (историзмаш, архаизмаш, неологизмаш), цунах пайдаэцаран гуо (йукъара, шуьйра пайдаоьцу дешнаш, диалектизмаш, терминаш, профессионализмаш).

Лексикин стилистически дакъош: книжни, йукъара, къамелан.

Фразеологизмаш, церан билгалонаш а, маъIна а. Аларш, дустарш, кицанаш.

Нохчийн меттан дошамаш. Шинаметтан дошамаш.

Дахаран хьелашкахь тIекареш дIаххехьарна оьшучу барамехь лексически а, фразеологически а аларш карадерзор. ТIекаре йаран хьоле а, Iалашоне а хьаьжжина, къамелехь шайн маъIнашца вовшашца даза тарлуш долчу дешнех пайдаэцар. Дешнийн маъIнаш къасторхьама а, синонимаш, антонимаш, фразеологически цхьаьнакхетарш харжархьама а, тайп-тайпанчу дошамашца болх бар. Дош лексически къастор.

Морфологи

Морфологи – грамматикин дакъа. Нохчийн меттан къамелан дакъош. Коьрта къамелан дакъош. Церан грамматически маъIна а, морфологически билгалонаш а, синтаксически гIуллакх а. Нохчийн меттан дожарийн къепе: маъIна, кепаш, пайдаэцар. Нохчийн меттан къамелан дакъойн хенийн, классан гайтабийн къепе: маъIна, кепаш, пайдаэцар. ГIуллакхан къамелан дакъош. Церан маъIна, морфологически билгалонаш, синтаксически гIуллакх. ГIуллакхан къамелан дакъойн тайпанаш: маъIна, хIоттам, синтаксически гIуллакх. Айдардешнаш а, азтардаран дешнаш а

. Нохчийн а, оьрсийн а меттанийн къамелан дакъойн йукъара долчух а, йукъара доцчух а кхетарШайн коьртачу билгалонашца тайп-тайпана къамелан дакъош довзар. Дош морфологически къастор. Нохчийн литературни меттан норманашца догIуш тайп-тайпанчу къамелан дакъойн дешнийн кепех (форманех) пайдаэцар

11КЛАСС

Синтаксис. Цхьалхе а, чолхе а предложени. Ма-дарра а, лач а къамел.

Синтаксис – грамматикин дакъа. Нохчийн меттан синтаксисан дакъош. Дешнийн цхьаьнакхетар а, цуьнан дIахIоттам а, тайпанаш а. Дешнийн цхьаьнакхетарехь дешнийн уьйр а, тайпанаш а (бартбар, урхалла, тIетовжар). Предложени, цуьнан дIахIоттам а, грамматически маъIна а. Аларан Iалашоне а, эшаре а хьаьжжана, предложенийн тайпанаш. Предложени кечйеш болу гIирсап: эшар (интонаци), логически тохар, дешнийн къепе. Предложенин грамматически бух

Цхьалхе а, чолхе а предложенеш. Цхьалхе предложени. Предложенин коьрта а, коьртаза а меженаш а, церан хилар а. Цхьалхечу предложенийн тайпанаш: шинахIоттаман а, цхьанахIоттаман а, йаьржина а, йаржаза а, йуьззана а, йуьззана йоцу а,

чолхейаьлла а, чолхейалаза а. ЦъханахЮоттаман предложенийн тайпанаш. Чолхейаьлла предложени. Цъханатайпанчу а, шакъаьстинчу а меженашца а, тЕдерзарца а, йукъадалочу дешнашца а, йукъайалочу конструкцешца а йолу предложенеш.

Чолхе предложени, цуьнан дIахЮоттам а, грамматически бух а. Чолхечу предложенийн тайпанаш: хуттургийн а, хуттургаш йоцу а, чолхе-цхъаьнакхетта а, чолхе-кара а. Чолхе-цхъаьнакхетта предложени: дIахЮоттам, тайпанаш, вовшех йозаран гIирсаш а, кепаш а. Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешкара цхъалхечу предложенийн маьIнаш. Эшар (интонаци), сацаран хъаьркаш. Чолхе-кара предложенеш: дIахЮоттам, тайпанаш. Чолхе-карачу предложенехь коьртачу а, тIетухучу а предложенийн уьйран гIирс. Эшар (интонаци), сацаран хъаьркаш

Хуттургаш йоцу чолхе предложени, дIахЮоттам. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешкара цхъалхечу предложенийн маьIнаш. Эшар (интонаци), сацаран хъаьркаш. Нехан къамел довзийтаран кепаш. Текст синтаксически дакъа санна. Предложениян а, текстан дакъойн а уьйрийн гIирсаш а, кепаш а.

Дешнийн цхъаьнакхетарехь дешнийн уьйран кеп къастор, предложенин грамматически бух билгалбар. Цхъалхечу а, чолхечу а предложенийн тайпанаш билгалдар. Предложениян синтаксически къастор. Чолхе-кара предложенеш цхъалхечу а, цхъалхенаш чолхечу а предложенешка йерзор. Текст а, дешнийн цхъаьнакхетар а, предложени а кхолларан норманаш ларйар

Ма-дарра а, лач а къамел. Ма-дарра къамел лач къамеле дерзор. Ма-дарра къамелехь сацаран хъаьркаш. Цитаташ а, цаьргахь сацаран хъаьркаш а.

Пунктуаци. Орфографи.

Пунктуаци нийсайаздаран бакъонийн къепе санна. Пунктограммех кхетам балар. Предложениян чаккхенгахь, цхъалхечу (чолхейаьллачу а, чолхейалазчу а), чолхечу предложенешкахь, ма-дарра къамелехь, цитаташкахь, диалогехь сацаран хъаьркаш.

Пунктуационни хааршца йоьзна само кхиор. Йозанехь пунктуационни коьрта норманаш ларйар. Дош орфографически къастор. Пунктуационни къастор. Орфографически а, пунктуационни а хьесапаш кхочушдеш орфографически дошамех, нийсайаздаран справочникех пайдаэцар.

Орфографи дешнаш а, церан кепаш нийсайазйаран бакъонийн система санна. Орфограммех кхетам. Орамехь мукъа а, мукъаза а элпаш нийсайаздар. Ъ, Ь нийсайазйар. Дешнаш цхъаьна а, къаьстина а, дефисца а йаздар. Дош дехъадаккхар. Доккха а, жима а элпаш йаздар. Нийсайазйаран дошамаш

КОЪРТАЧУ ЙУКЪАРЧУ ДЕШАРАН ТIЕГIАНЕХЬ «НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМIАШ

ЛИЧНОСТНИ ЖАМIАШ

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамIашка кхочу дешаран а, кхетош-кхиоран а гIуллакхийн цхъааллехь, нохчийн къоман ламасталлин социокультурни, синъоьздангаллин мехаллашца, йукъараллехь тIеэцначу низаман бакъонашца, норманашца догIуш а долуш, цул сов, жамIаша ша-шен довзарехь, ша-шен кхетош-кхиорехь, ша-шен кхиорехь адаман чохъара хьелаш кхолларехь аьтто а бо.

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамIаша гайта деза позитивни мехаллехь кхетаран къепен куьйгаллица болх бан дешархой кийча хилар, цуьнан къепен буха тIехь а, кхетош-кхиоран гIуллакхдаран коьрта некъаш кхочушдарехь а гIуллакхдаран зеделларг совдаккхар, цу йукъахь кху декъахь:

Граждански кхетош-кхиоран:

гражданинан декхарш кхочушдан а, цуьнан бакьонаш тӀеэца а кийча хилар, кхечу адамийн бакьонаш, маршо, бакьдолу хьашташ ларар; добзалан, дешаран хьукматан, меттигерчу йукьараллин, виначу мехкан, пачхьалкхан дахарехь жигара дакъалацар, цу йукьахь нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкахь гайтинчу хьелашца дустарехь дакъалацар а; экстремизман, дискриминацин муьлхха а кеп тӀецаэцар; адаман дахарехь тайп-тайпанчу йукьараллин институташа дечу гӀуллакхах кхетар; коьртачу бакьонех, маршонах, гражданинан декхарех, йукьараллин норманех, нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкарчу масаллийн буха тӀехь кхийнчу поликультурни йукьараллехь адамийн вовшашца йолчу йукьаметтигийн бакьонех лаьцна кхетам хилар; цхьаьна тайп-тайпана гӀуллакхаш кхочушдан кийча хилар, вовшех кхета, вовшашна гӀо дан гӀертар; ишколан шайн урхаллехь жигара дакъалацар; гуманитарни гӀуллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

Патриотическикхетош-кхиоран:

Нохчийн Республикин пачхьалкхан матто санна нохчийн матто дечу гӀуллакхах кхетар; нохчийн мотт, истори а, шен мехкан культура а йовза лаам гучубаккхар; нохчийн маттаца, шен Даймехкан кхиамашца, Илманца, исбаьхьаллица, тӀеман хьуьнаршца, халкъан къинхьегаман кхиамашца, (цу йукьахь исбаьхьаллин произведенешкахь гайтинарш а), мехала йукьаметтигаш йолуш хилар; Нохчийн Республикин символш, пачхьалкхан дезденош, исторически а, Iаламан а тӀаьхьало, хIолламаш, тайп-тайпанчу къаьмнийн ламасташ ларар.

Синьобздангаллин кхетош-кхиоран:

гӀиллакх-обздангалла къасточу хьелашкахь обздангаллин мехалла а, норманаш а йовзар; шен леларан, цу йукьахь къамел даран а, шегара даьллачун а, ткьа иштта обздангаллин, бакьонийн норманашка хьаьжжина, кхечу адамийн леларан а, цаьргара даьллачун а мах хадо кийча хилар, диначу хIуманан хин йолчу тӀаьхьалонах кхетар тидаме а оьцуш; йукьараллехь лело ца догӀу гӀуллакхаш адамийн леларан норманашца а, бакьонашца а цхьаьна ца догӀу гӀуллакхаш жигара тӀецаэцар; шен а, йукьараллин а меттиган хьелашкахь адаман маршо а, жьопалла а.

Эстетическикхетош-кхиоран:

шен а, кхечу а халкъийн исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепех, ламастех, кхоллараллех кхеташ хилар; исбаьхьаллин эмоцин тӀеӀаткъамах кхетар; зӀенан а, ша-шен гайтаран а гӀирсех санна исбаьхьаллин культурин мехаллех кхетар; даймехкан а, дуьненан а исбаьхьаллин мехаллех кхетар; исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепашкахь ша-шен гайтаре гӀертар.

Физически кхетош-кхиоран, могошаллин культура а, синхаамийн хьал а кхиоран:

шен дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна тӀе а тевжаш, дахаран мехаллех кхетар; шен могошаллина жьопаллехь хилар а, дахаран могошчу кепана тӀехьаьжам хилар а (аьхна кхача, гигиенин бакьонаш ларйар, дӀанисийна дешаран а, садаIаран а раж; диллина физически жигаралла); тӀаьхьенех кхетар, зене марздаларш (спирт малар, цигаьрка озар, наркотикашка марзвалар), физически (а, синӀаткъаман а, могошаллина зене йолу кхин тайпа кепаш тӀецаэцар; кхерамзаллин бакьонаш ларйар, цу йукьахь ишколан меттан дешаран процесехь интернет-гуонехь кхерамзаллин леларан карадерзарш а; халахетарех а, хийцалуш долчу йукьараллин, хааман, Iаламан хьолех а вола хьуьнар хилар, цу йукьахь шена зеделлачух кхеташ а, кхин дӀа йолу Iалашонаш хIиттош а; йемал ца беш, ша а, кхиберш а тӀеэца хаар; шен а, кхиболчеран а синхаамийн хьолах кхета хаар, шегара хьал гайтархьама меттан гӀирсех нийса пайдаэцар, цу йукьахь нохчийнматтахь йазийнчу литературин произведенешкарчумасалшна тӀе а тевжаш; рефлексин карадерзарш кхиор, шегара а, ткьа иштта кхечу стагера а гӀалат дала бакьо хилар къобалдар.

Къинхъегаман кхетош-кхиоран:

технологин а, йукъараллин а хъажаман практикин хъесапаш (добъзалан, ишколан, гІалин, мехкан дозанехъ) кхочушдарехъ жигара дакъалаца тІехъажам хилар, цу тайпана гІуллакх дІадола, план хІотто а, ша кхочушдан а хъуьнар хилар;

корматаллаш а, тайп-тайпана къинхъегам а практикехъ Іамо дог дар, цу йукъахъ Іамочу предметан хаарех пайдаэцаран а, филологаша, журналисташа, йаздархоша бен болх бовзаран а буха тІехъ а; къинхъегаме а, къинхъегаман жамІашка а ларам хилар; шен а, йукъараллин а хъашташ тидаме а оьцуш, кхетарца харжар, дешаран, дахаран хъесапийн шен траектори дІахІоттор; хиндолчух долу шен хъесапаш схъадийца хаар.

Экологинкхетош-кхиоран:

гонахарчу декъехъ хъесапаш кхочушдархъама йукъараллин а, Іаламан а Іилманийн декъехъ долчу хаарех пайдаэцар, дечун план хІоттор, гонахарчарна цунах хила тарлучу тІаьхъалонан мах хадор; экологин проблемех лаьцна шена хетарг хъекъале а, нийса а схъаала хаар;

экологин культурин тІегІа лакхайаккхар, экологин проблемаш йаккхий хиларх а, уьш къасто некъаш лаха дезарх а кхетар; гонахарчарна зуламе долу дараш жигара тІецаэцар, цу йукъахъ экологин проблемаш ойъу литературин прозведенеш йовзарца кхиьнарш а; Іаламна, йукъараллина, технологиана йукъахъ долчу хъелашкахъ гражданина а, хъаштхочо а санна айхъа дан дезачух кхетар; экологин хъажаман практикин гІуллакхдарехъ дакъалаца кийча хилар.

Іилманан довзаран мехаллин:

адаман а, Іаламан а, йукъараллин а кхиаран коьртачу низамех, адаман Іаламан а, йукъараллин а гуонаца йолчу уьйрех, меттан кхиаран низамех лаьцначу Іилманан кхетамийн вайн заманан къепеца гІуллакхдарехъ кхиар; меттан а, йешаран а культура, йешаран говзалла дуьне довзаран гІирс санна карайерзор; ишколан меттан дешаран башхаллаш лоруш, лехаман гІуллакхдаран коьрта хаарш карадерзор; зеделлачух, диначух, тидамех кхетарна тІехъажам а, шен а, йукъарчу а хъоле кхачаран некъаш кхачама дало гІертар а.

Дешархо йукъараллин а, Іаламан а гуонан хийцалучу хъолех воларан:

йукъараллин зеделларг, коьрта йукъараллин гІуллакхаш, йукъараллехъ леларан бакъонаш, норманаш, йукъарлонашкахъ а, тобанашкахъ а йукъараллин дахаран кепаш дешархоша карайерзор, корматаллин гІуллакхдарца, ткъа иштта добъзал а, кхечу культурин гуонера нахаца йукъараллин зІе хиларан гурашкахъ вовшахтоьхна тобанаш а йукъа а лоцуш; билггал доцчу хъелашкахъ зІе хиларан хъашт, кхечеран хаарш а, царна зеделларг а тІеэца кийча хилар; практически гІуллакхдарца шена хууш долчун тІегІа лакхадаккхарехъ билггал доцчу хъелашкахъ даран хъашт хилар, цу йукъахъ кхечу нахах Іама хаар а, цхъаьна гІуллакхдарехъ кхечарна зеделлачух девза гІуллакхаш, карадерзарш, керла хаарш тІеэца хаар а; объектех, хиламех лаьцна гипотезаш, цу йукъахъ хъалха бевзаш цахилларш а, кхетамаш, ойла кепе йалоран, васташ цхъаьнадалоран говзалла а, керла хаарш а кхио оьцуш хилар а; шен хаарш къен хиларх кхетар, шен кхиаран хъесап хІоттор; коьртачу кхетамех, терминех, кхиаран концепцин декъехъ шена хетачух пайдаэца хаар, экономикин, йукъараллин, Іаламан вовшашца йолу уьйр гучуйаккха а, талла а хаар, гонахарчунна Іаткъам бар, Іалашонашка кхачар, кхайкхамаш а, хила тарлун йаккхий тІаьхъалонаш а эшор тидаме а оьцуш, ша дечун мах хадо хаар;

книгаш йешарехъ, къамел дарехъ, дахарехъ зеделлачунна тІе а тевжаш, Іаткъамечу хъолах кхета, хуьлучу хийцамийн, церан тІаьхъалонийн мах хадо; Іаткъамечу хъолан мах хадо, тІеэцна сацамаш, дараш нисдан; кхераман, тІаьхъалонан мах хадо а, кепе йало а, зеделларг кхио, хІоьттинчу хъолехъ диканиг лаха хаа; кхиаман гаранти йоцуш, гІуллакх дан кийча хила хъуьнар хилар.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМІАШ

1. Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор

КоьртамаьІнин дараи:

меттан дакъойн, меттан хиламийн, процессийн ладаме билгалонаш гучуйаха а, билгалйаха а;

меттан дакъош (хиламаш) тайпанашка дІасадекъаран ладаме билгало, жамІдарна а, дустарна а бахъанаш, кхочушйечу анализан критереш къасто; ладамечу билгалоне хъаьжжина, меттан дакъош тайпанашка дІасадекъа;

низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогІург а къасточу факташкахь, хаамашкахь, тидамашкахь гучудаккха; низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогІург а гучудаккхаран критереш йала;

хІоттийна дешаран декхар кхочушдарна оьшучу текстан хааман къоьлла гучуйаккха;

меттан процессаш Іаморехь бахъанин-тІаьхьалонан уьйраш гучуйаха; дедукцин а, индукцин а ойланаш сацарх, тера йогІу ойланаш сацарх пайдаэцарца жамІаш дан; уьйрех лаьцна гипотезаш кепе йало;

текстийн тайп-тайпанчу кепашца, меттан тайп-тайпанчу дакъошца болх барехь дешаран хьесап кхочушдаран кеп шен лаамехь харжа, кхочушдаран вариантш йустуш а, гІолехь вариант хоржуш а, ша билгалйина критереш тидаме оьцуш а.

Коьрталехаман дараи:

хаттарех пайдаэца мотт Іаморехь хааран лехаман гІирсах санна;

хьолан бакъ долчун а, лууш долчун а йукъара цхъаьнацадогІург гойту хаттарш кепе дало а, долуш дерг а, лобхуш дерг а шен лаамехь дІахІотто а;

шена хетарг а, кхечарна хетарг а бакъ хиларх лаьцна гипотеза кхолла, шена хетарг а, ойла а тІечІагІйан;

дарийн алгоритм хІотто, дешаран хьесап кхочушдарехь цунах пайдаэца;

меттан дакъойн, процессийн, бахъанин-тІаьхьалонан уьйрийн, объектийн вовшашца йозуш хиларан башхаллаш дІахІитторехь ша хІоттийнчу планаца жима таллам бан;

лингвистически таллам (эксперимент) барехь схъаэцначу хааман мегаш хиларан а, бакъхиларан а мах хадод; биначу тидаме, талламе хъаьжжина, жамІаш ша кепе дало; схъаэцна жамІаш бакъхиларан мах хадоран гІирсаш караберзо;

процессийн, хиламийн кхин дІа хила тарлуш долу кхиар а, тера догІучу хьелашкахь церан тІаьхалонаш а билгалйаха, ткъа иштта керлачу хьелашкахь а, контексташкахь а церан кхиарах лаьцна шайна хетарг ала.

Хаамца болх бар:

деллачу дешаран хьесапе а, йалийнчу критерешка а хъаьжжина, хаамаш лахарехь а, схъакъасторехь а тайп-тайпанчу кепех, гІирсех, жоп дехарх пайдаэца;

тексташкахь, таблицашкахь, схемашкахь белла хаам схъакъасто, талла, къепе бало, хааман кхетам бала, цуьнан жамІ дан;

чулацамехь болу хаам бакъ хиларе а, мегаш хиларе а хъаьжжина, текстан мах хадорхъама а, дешаран хьесапаш кхочушдаран Іалашонца оьшучу хаамах кхетархъама а ладогІаран а, йешаран а тайп-тайпанчу кепех пайдаэца;

хІиттийнчу Іалашонашка хъаьжжина, цхъана йа масех хьостанера хаамаш схъаэцархъама, жамІдархъама, къепе балорхъама маьІнин йешарх пайдаэца;

тайп-тайпанчу хаамийн хьостанашкара тера догІу тІечІагІдарш каро (цхъа ойла, верси бакъйеш йа харцйеш йолу);

хаам луш йолу уггар гІолехь кеп (текст, презентаци, таблица, схема) ша схъахаржа а, кхочушден хьесапаш, коммуникативни хІоттаме хъаьжжина, чолхе йоцчу схемашца, диаграммашца, кхечу графикаца, церан вовшех йозуш хиларца гайта а;

хьехархочо йеллачу йа ша хІоттийнчу критерешца хааман тешаме хиларан мах хадор;

хаамаш къепе бало а, эьсараллица дагахь латто а.

2. Дешаран универсальни коммуникативни

дараш карадерзор

Текаре:

Текаренан хъелашка, Галашонашка хъаьжжина, хетарг кхолла а, цунах кхета а, эмоцеш гайта; диалогашкахь а, дискуссешкахь а, барта монологически къамелехь а, йозанан тексташкахь а ша (шена хетарг) гайта;

Текаренан ишарш йаран (дешнашца боцу) Гирсаш бовза, йукъараллин хъаьркийн маьӀнех кхета;

къовсаме хъелаш кхолладаран бахъанаш довза, къовсамаш малбан, дагадовла;

кхечеран дагахь долчух кхета, къамелхочуьнца лараме хила, хъайн дуьхьалонаш оьздачу кепе йерзо;

диалог/дискусси дӀаьаьарехь йийцаре йиллинчу темица догӀу хаттарш дала а, хьесап кхочушдарна а, дика лаарца йолчу Текаренна Тетарна а ТӀехъажийна йолу ойланаш ала а;

шена хетарг диалоган кхечу декъашхошна хетачунна дуьхьалхӀотто, башхаллаш а, позицийн тера хилар а гучудаккха;

йиначу меттан анализан, кхочушйинчу лингвистически экспериментан, талларан, проектан жамӀаш нахана гуш-хезаш довзийта;

презентацин Галашо а, аудиторин башхаллаш а лоруш, къамел даран барам ша харжа, цуьнга хъаьжжина, иллюстрацин материалах пайдаэцарца барта а, йозанан а тексташ хӀитто.

ЦхъаьнаГуллакхар:

билгал йолу проблема кхочушйарехь тобанца а, ша а бен болх ГӀолехь хиларх кхета а, цунах пайдаэца а, йуьхьарлаьцна Галашо кхочушйарехь вовшашца зӀе хиларан тобанан кепех пайдаэцар оьшуш хилар билгалдаккха;

цхъаьна ГӀуллакхаран Галашо йуьхьарлаца, цу Галашоне кхача цхъаьна дараш хӀитто: ГӀуллакх ДӀасадекъа, барт бан, цхъаьна бечу белхан процесс а, жамӀ а дийцаре дан; масех адамна хетачун жамӀ дан, куьйгалла дан, ГӀедиллар кхочушдан, муьТӀахь хила кийча хилар гучудаккха;

цхъаьна бен болх вовшахтохаран план хӀотто, шен ГӀуллакх къасто (вовшашца зӀе хиларан массо а декъашхочунна бакъахъа хетарг а, церан таронаш а лоруш), тобанан декъашхошна йукъахь хьесапаш ДӀасадекъа, белхан тобанийн кепашкахь дакъалаца (дийцаре диллар, вовшех дагавалар, «хьен штурм», кхийерш а);

белхан шен дакъа кхочушдан, оцу декъехь лакхарчу жамӀашка кхача, тобанан кхечу декъашхойн дарашца шен дарийн уьйр хилийта;

йукъарчу балха ТӀехь ша дакъалацаран эвсараллин мах хадо вовшашца зӀе хиларан декъашхоша шаьш хӀиттийнчу критерешца; жамӀаш йуьхьанцарчу хьесапца а, тобанан хӀора декъашхочун цу жамӀашка кхачоран ГӀуллакхца а дуста, жобпаллин гуо ДӀасабекъа а, тобанна хьалха отчет йала кийча хила а.

3. Дешаран универсальни регулятивни дараш

карадерзор

Ша-шен вовшахтохар:

дешаран а, дахаран а хъелашкахь кхочушйен проблемаш гучуйаха;

сацам баран тайп-тайпана некъаш довза (ша цхъамма, тобанехь сацам бар, тобано сацам бар);

хьесап кхочушдаран алгоритм (йа цуьнан дакъа) ша хӀотто, болчу Гирсашка а, шен таронашка а хъаьжжина, дешаран хьесап кхочушдаран кеп къасто, сацаман йелла вариантш ТӀечӀагӀийан;

дарийн план ша хӀотто, иза кхочушйарехь оьшу нисдарш йукъадало;

шена хетарг къасто а, шен сацамах жобпалла ТӀеэца а.

Ша-шен таллар:

ша-шен талларан (цу йукъахь къамелан а), ша-шен догдаийтаран, рефлексин тайп-тайпана кепаш карайерзо;

дешаран хьолан нийса мах хадо а, иза хийцаран план йало а;

дешаран хьесап кхочушдарехь хила тарлуш йолу халонаш ган а, хийцалучу хьелашна адаптаци йан а;

гУллакхдаран жамIашка кхачаран (цакхачаран) бахьанех кхето; коммуникативни аьтто цахиларан бахьанех кхета а, уьш ца хилийта хаа а, карадерзийнчу кьамелан зеделлачун мах хадо, тIекаренан Iалашонашка а, хьелашка а хьаьжжина, шен кьамел нисдан а; тIекаренан Iалашонан а, хьелийн а жамI цхьаьнадаран мах хадо.

Синхаамийн интеллект:

шен а, кхечеран а синхаамаш тIехь урхалла даран хьуьнар кхио;

синхаамаш хиларан бахьанаш гучудаха а, талла а; кхечу стеган дагахь долчух а, цуьнан бахьанех а кхета, кьамелан хьал а толлуш; шен синхаамаш гайтаран кеп нисйан.

Ша а, кхиберш а тIеэцар:

кхечу стагах а, цунна хетачух а кхеташ хила; ша а, кхиверг а гIалатвала бакьо йолуш хиларх кхета;

ша а, кхиберш а, йемал ца беш, тIеэцар; цIеначу дагара хила;

гонахарчу дерригенна а Iуналла дан йиш цахиларх кхета.

ПРЕДМЕТАН ЖАМИАШ

10КЛАСС

Нохчийн маттах болу йукьара хаамаш

Нохчийн мотт – иза нохчийн кьоман а, Нохчийн Республикин пачхьалкхан а мотт а, кьоман историн, культурин бух а бу. Цуьнца доьзна ду кьоман кхиар а.

Ненан меттан метапредметни декхарша билгалбоккху берана, цо школехь доьшучу хенахь, иза личность санна, кхиорехь массо тайпана а, йукьарчу амалехь а бен тIеIаткьам. Мотт дешархочун ойла, кхетам, суртхIотторан, кхоллараллин хьуьнарш кхиоран; личность санна, ша-шен вовзийтаран, ша-шена керла хаарш карадерзоран хьуьнарш кхиоран а бух бу, дешаран гУллакх а цхьаьна вовшахтохар йукьа а лоцуш. Ненан мотт кьоман культурин, литературин, синьобздангаллин мехаллашка а, адаман обздангаллин, историн зеделлачуьнга а кхачоран гIирс а, дахарехь дIалоцу меттиг кьасторан некь а бу. Нохчийн мотт караберзоро таро лур йу дешархошна вовшашца йукьаметтигаш дIакхехьа, боккхачу кхиамца кхидолу меттанаш а, дешаран предметаш а Iаморехь онда гIортор хилла дIахIотта а, хийцалучу хIокху дахарехь шен меттиг каро а.

ХIума довзаран гIирс ша хиларе терра, матто ойла кхиайарна а, интеллектуальни а, кхоллараллин хьуьнарш кхиорна а, шаьш кхочушдечу дешаран гУллакхийн шардарш карадерзорна а, шен хаарш лакхадахарна а, ша-шен вовзийтарна а тIехь аьтто бо.

Шен кьоман обздангалла а, литература а, синьобздангаллин мехаллаш а, дуьненан Iилма а, культура а йовзарехь мехала гIирс а бу нохчийн мотт.

Фонетика. Графика. Орфоэпи

Фонетика а, графика а, орфоэпи а лингвистикин дакьош санна. Аз – меттан уггар а жима дакья. Озан а, элпан а дазар. ХIинцалера нохчийн абат. Фонетически транскрипцин цхьайолу кепаш (элементаш). Мукья а, мукьаза а аьзнаш. Кьамелдарехь аьзнийн хийцадалар. Нохчийн меттан шатайпана аьзнаш. Деха а, доца а мукья аьзнаш. Дифтонгаш. Нохчийн меттан интонаци, интонационни конструкторин коьрта тайпанаш. Орфоэпин коьрта норманаш.

Деха а, доца а, мукья а, мукьаза а, зевне а, кьора а аьзнаш кьестор. Дешан озан а, элпан а хIоттам дуьхь-дуьхьал хIоттор. Дешан озан-элпан анализ йар. Дешнаш дакьошка декьар. Дош цхьана моIанера вукху моIане сехьадаккхаран хаарш карадерзор. Нохчийн меттан интонаци а, орфоэпически норманаш а карайирзина хилар. Нохчийн меттан интонацин а, аьзнийн кьепен а башхаллех кхеташ хилар.

Дешнийн латтам а, дешнийн кхолладалар а.

Дашехь морфемаш йовза (орам, дешхьалхе, суффикс, чаккхе), дешан лард схьакьасто.

Цъханаораман (гергара) дешнаш харжа а, къасто а. Дешнийн кхолладаларехъ а, хийцадаларехъ а морфемашкахъ хийцалуш долу азнаш каро.

Схъадевлла а, схъадовлазаа долчу дешнийн лардаш къасто. Дошкхолладаларан коърта кепаш, дешнийн кхолладаларан зIенаш къасто. Дешхълхенан а, суффиксан а гIоьнца а, ткъа иштта лардаш вовшахкхетарца а дешнаш кхолла.

Дешнийн морфемни анализ йан. Чолхе дацдина дешнаш нийса дIаала а, царах нийса пайдаэца а.

Лексикологи. Фразеологи

Дош – меттан цхъа дакъа санна. Дешан лексически а, грамматически а маъIна довза. Къоман обздангаллин маъIнин дакъа шайца долу дешнаш схъакъасто. ЦъханамаъIнин а, дукхаммаъIнийн а дешнаш, дешан нийса а, тIедеана а маъIнаш къасто. Синонимаш, антонимаш, омонимаш къасто.

Нохчийн меттан лексика, шен схъайаларе хъаьжжина (билгала нохчийн а, тIеэчна а), жигара а, кIезиг пайдаоьцу а (историзмаш, архаизмаш, неологизмаш), цунах пайдаэцаран гуо (йукъара, шуьйра пайдаоьцу дешнаш, диалектизмаш, терминаш, профессионализмаш).

Лексикин стилистически дакъош довза: книжни, йукъара, къамелан.

Фразеологизмаш, церан билгалонаш а, маъIна а хаа. Аларш, дустарш, кичанаш довза.

Нохчийн меттан дошамаш йовза. Шинаметтан дошамах пайда эца.

Дахаран хъелашкахъ тIекареш дIакхехъарна оьшучу барамехъ лексически а, фразеологически а аларш карадерзор. ТIекаре йаран хъоле а, Iалашоне а хъаьжжина, къамелехъ шайн маъIнашца вовшашца даза тарлуш долчу дешнех пайдаэцар. Дешнийн маъIнаш къасторхъама а, синонимаш, антонимаш, фразеологически цхъаьнакхетарш харжархъама а, тайп-тайпанчу дошамашца болх бар. Дош лексически къастор.

Морфологи

Морфологи – грамматикин дакъа. Нохчийн меттан къамелан дакъош. Коърта къамелан дакъош. Церан грамматически маъIна а, морфологически билгалонаш а, синтаксически гIуллакх а. Нохчийн меттан дожарийн къепе: маъIна, кепаш, пайдаэцар. Нохчийн меттан къамелан дакъоьн хенийн, классан гайтамийн къепе: маъIна, кепаш, пайдаэцар. Гуллакхан къамелан дакъош. Церан маъIна, морфологически билгалонаш, синтаксически гIуллакх. Гуллакхан къамелан дакъоьн тайпанаш: маъIна, хIоттам, синтаксически гIуллакх. Айдардешнаш а, азтардаран дешнаш а.

Шайн коъртачу билгалонашца тайп-тайпана къамелан дакъош довзар. Дош морфологически къастор. Нохчийн литературни меттан норманашца догIуш тайп-тайпанчу къамелан дакъоьн дешнийн кепех (форманех) пайдаэцар. Нохчийн а, оьрсийн а меттанийн къамелан дакъоьн йукъара долчух а, йукъара доцчух а кхетар.

Морфема меттан жима а, маъIне а дакъа хиларх кхетар. Дешан лард а, чаккхе а. Орам. Цъханаораман дешнаш. Орамерчу элпийн хийцадалар. Суффикс. Дешхълхе.

Схъадовлаза а, схъадевлла а дешнаш. Дошкхолладаларх а, хийцадаларх а болу кхетам. Дошкхолларан а, формаколларан а морфемаш. Нохчийн меттан дошкхолларан коърта некъаш. Дошкхолладаларан га (пара) а, дошкхолладаларан зIе а. Морфемни а, дошкхолладаларан а дошамаш.

Нохчийн дешан хIоттаман башхаллех кхеташ хилар. Дешнаш а, дешан форманаш а кхолларехъ морфемаша дечу гIуллакхах кхеташ хилар. Дешан морфемаш къастор. Дошкхолларан дакъошка хъаьжжина, дешан мехалла билгалйар. Цъханаораман дешнаш харжар, къамелехъ царах пайдаэцар. Дешнийн зIенаш а, дешнаш кхолларан коърта некъаш а билгалдар. Тайп-тайпанчу некъашца дешнаш кхолла хаар карадерзор. Нийсайаздарехъ дошкхолладаларан а, морфемийн а декъехула карадирзинчу хаарех, шардарех пайдаэцар. Тайп-тайпана хъесапаш морфемийн а, дошкхолладаларан а дошамашца кхочушдар.

Дешан хIоттамца дешнаш таллар, дошкхолладаларан таллам бар.

11КЛАСС

Синтаксис, пунктуаци, цхьалхе предложенеш.

Синтаксис – грамматикин дакъа хилар билгалдаккхар. Дешнийн цхьаьнакхетар а, цуьнан дIахIоттам а, тайпанаш а довзар. Дешнийн цхьаьнакхетарехь дешнийн уьйр а, тайпанаш а (бартбар, урхалла, тIетовжар) хууш хилар. Предложени, цуьнан дIахIоттам а, грамматически маъIна а къасто хаар. Аларан Iалашоне а, эшаре а хьаьжжана, предложенийн тайпанашка йекъа хаар. Предложени кечйеш болу гIирсаш: эшарх (интонаци), логически тохарх, дешнийн къепех пайда эца хаар. Предложенин грамматически бух билгалбаккха хаар.

Цхьалхе а, чолхе а предложенеш вовшах къастор. Предложенин коьрта а, коьртаза а меженаш а, церан билгалонаш йовзар. Цхьалхечу предложенийн тайпанаш: шинахIоттаман а, цхьанахIоттаман а, йаьржина а, йаржаза а, йуьззана а, йуьззана йоцу а, чолхейаьлла а, чолхейалаза а хилар хаар. ЦхьанахIоттаман предложенийн тайпанаш довзар. Чолхейаьлла предложени чолхечу предложених къасто хаар. Цхьанатайпанчу а, шакъаьстинчу а меженашца а, тIедерзарца а, йукъадалочу дешнашца а, йукъайалочу конструкцешца а йолу предложенеш вовшахкъасто хаар.

Чолхечу предложенин дакъошна йукъа синтаксически уьйр тосу коьрта гIирсаш гучубаха.

Тайп-тайпанчу уьйрашца йолу чолхе предложенеш, хуттургаш йоцу а, хуттургаш йолу а (чолхе-цхьаьнакхетта, чолхе-караара) предложенеш йовза.

Къамелехь чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенех пайдаэцаран башхаллех кхета.

Чолхе-цхьаьнакхетта предложени хIотторан коьртачу норманех кхета.

Чолхе-цхьаьнакхетта предложени а, цхьанатайпанчу меженашца йолу цхьалхе предложени а грамматически тера йогIуш хиларх кхета; къамелехь йогIуш йолчу конструкцех пайдаэца.

Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенешна синтаксически а, пунктуационни анализ йан.

Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хIитторан норманех пайдаэца.

Чолхе-караара предложенеш а, шакъаьстинчу меженашца йолу цхьалхе предложенеш а грамматически тера йогIуш хиларх кхета; къамелехь йогIуш йолчу конструкцех пайдаэца.

Чолхе-караарчу предложенех цхьалхе предложенеш йан а, цхьалхечу предложенех чолхе предложенеш йан а, маъIна а ца хуьйцуш.

Чолхе-караара предложени хIотторан коьртачу норманех а, къамелехь чолхе-караарчу предложенех пайдаэцаран башхаллех а кхета.

Чолхе-караарчу предложенешна синтаксически а, пунктуационни а анализ йан.

Чолхе-караара предложенеш хIитторан а, цу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хIитторан а норманех пайдаэца.

Хуттургаш йоцу чолхечу предложенийн тайпанаш къасто. Хуттургаш йоцу чолхечу предложенех къамелехь нийса пайдаэца.

Хуттургаш йоцу чолхе предложени хIотторан коьртачу грамматически норманех а, къамелехь хуттургаш йоцу чолхечу предложенех пайдаэцаран башхаллех а кхета.

Хуттургаш йоцу чолхечу предложенешна синтаксически а, пунктуационни анализ йан.

Пунктуаци. Орфографи.

Пунктуаци нийсайаздаран бакъонийн къепе санна йовзар. Пунктограммех кхетам балар хаар. Предложенин чаккхенгахь, цхьалхечу (чолхейаьллачу а, чолхейалазчу а), чолхечу предложенешкахь, ма-дарра къамелехь, цитаташкахь, диалогехь сацаран хьаьркаш хIитто хаар.

Пунктуационни хааршца йоьзна само кхиор. Йозанехь пунктуационни коьрта норманаш ларйар. Дош орфографически къастор. Пунктуационни къастор. Орфографически а, пунктуационни а хьесапаш кхочушдеш орфографически дошамех, нийсайаздаран справочникех пайдаэцар.

НОХЧИЙН МЕТТАН ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

10 КЛАСС

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цѐрaш	Сахътийн барам			Электронни дешаран ресурс.
		Декъан сахъташ	Талламан белхаш	Кхолларал лин белхаш	
	Дакъа 1. Нохчийн маттах болу йукъара хаамаш				
1.1	Нохчийн мотт – Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт. Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт. Мотт – адамийн уьйран а, кхиаран а, кьийсаман а гIирс	1	0	0	www.desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
1.2	Меттан мехаллах а, йукъараллин дахарехъ цо дIалоцучу меттигах а кхеташ хилар	1	1	0	www.desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
Дерриг:		2	1	0	
	Дакъа 2. Фонетика. Графика. Орфоэпи				
2.1	Фонетика а, графика а, орфоэпи а лингвистикин дакъош санна. Аз – меттан уггар а жима дакъа. Озан а, элпан а дазар. ХIинцалера нохчийн абат. Фонетически транскрипцин цхъайолу кепаш (элементаш). Мукъа а, мукъаза а аьзнаш. Къамелдарехъ аьзнийн хийцадалар. Нохчийн меттан	2	0	0	www.desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .

	шатайпана абзнаш. Деха а, доца а мукъа абзнаш. Дифтонгаш. Нохчийн меттан интонаци, интонационни конструкцийн коьрта тайпанаш. Орфоэпин коьрта норманаш				
2.2	Деха а, доца а, мукъа а, мукъаза а, зевне а, къора а абзнаш къестор. Дешан озан а, элпан а хӀоттам дуьхь-дуьхьал хӀоттор. Дешан озан-элпан анализ йар. Дешнаш дакъошка декъар. Дош цхьана могоанера вукху могоане сехьадаккхаран хаарш карадерзор. Нохчийн меттан интонаци а, орфоэпически норманаш а карайирзина хилар. Нохчийн меттан интонацин а, абзнийн къепен а башхаллах кхеташ хилар	1	1	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
Дерриг:		3	1	0	
	Дакъа 3. Дешнийн латтам а, дешнийн кхолладалар а				
3.1	Морфема меттан жима а, маӀне а дакъа хиларх кхетар. Дешан лард а, чаккхе а. Орам. Цхьанаораман дешнаш. Орамерчу элпийн хийцадалар. Суффикс. Дешхьалхе. Схьадовлаза а, схьадевлла а дешнаш. Дошкхолладаларх а, хийцадаларх а болу кхетам. Дошкхолларан а, формаххолларан а морфемаш. Нохчийн меттан дошкхолларан коьрта некъаш. Дошкхолладаларан га (пара) а, дошкхолладаларан зӀе а. Морфемни а, дошкхолладаларан а дошамаш.	1	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
3.2	Нохчийн дешан хӀоттаман башхаллах кхеташ хилар. Дешнаш а, дешан форманаш а кхолларехь морфемаша дечу гуллакхах кхеташ хилар. Дешан морфемаш къастор. Дошкхолларан дакъошка хьабжжина, дешан мехалла билгалйар. Цхьанаораман дешнаш харжар, къамелехь царах пайдаэцар. Дешнийн зӀенаш а, дешнаш кхолларан коьрта некъаш а билгалдар. Тайп-тайпанчу некъашца дешнаш кхолла хаар карадерзор. Нийсайаздарехь дошкхолладаларан а, морфемийн а декъехула карадирзинчу хаарех, шардарех пайдаэцар. Тайп-тайпана хьесапаш морфемийн а, дошкхолладаларан а дошамашца кхочушдар. Дешан хӀоттамца дешнаш таллар, дошкхолладаларан таллам бар	1	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
Дерриг:		2	0	0	

	Дакъа 4. Лексикологи. Фразеологи				
4.1	<p>Дош – меттан цхъа дакъа. Дешан лексически а, грамматически а маъІна. Къоман обздангаллин маъІнин дакъа шайца долу дешнаш. ЦхъанамашІнин а, дукхамашІнийн а дешнаш, дешан нийса а, тІедеана а маъІна. Синонимаш. Антонимаш. Омонимаш.</p> <p>Нохчийн меттан лексика, шен схъайаларе хъаъжжина (билггала нохчийн а, тІеэцна а), жигара а, кІезиг пайдаоьцу а (историзмаш, архаизмаш, неологизмаш), цунах пайдаэцаран гуо (йукъара, шуьйра пайдаоьцу дешнаш, диалектизмаш, терминаш, профессионализмаш).</p> <p>Лексикин стилистически дакъош: книжни, йукъара, къамелан.</p> <p>Фразеологизмаш, церан билгалонаш а, маъІна а. Аларш, дустарш, кицанаш.</p> <p>Нохчийн меттан дошамаш. Шинаметтан дошамаш</p>	6	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
4.2	<p>Дахаран хъелашкахъ тІекареш дІакхехъарна оьшучу барамехъ лексически а, фразеологически а аларш карадерзор. Пекаре йаран хъоле а, Іалашоне а хъаъжжина, къамелехъ шайн маъІнашца вовшашца даза тарлуш долчу дешнех пайдаэцар. Дешнийн маъІнаш къасторхъама а, синонимаш, антонимаш, фразеологически цхъаьнакхетарш харжархъама а, тайп-тайпанчу дошамашца болх бар. Дош лексически къастор</p>	2	0	1	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
Дерриг:		8	0	1	
	Дакъа 5. Морфологи				
5.1	<p>Морфологи – грамматикин дакъа. Нохчийн меттан къамелан дакъош. Коьрта къамелан дакъош. Церан грамматически маъІна а, морфологически билгалонаш а, синтаксически гІуллакх а. Нохчийн меттан дожарийн къепе: маъІна, кепаш, пайдаэцар. Нохчийн меттан къамелан дакъойн хенийн, классан гайтамийн къепе: маъІна, кепаш, пайдаэцар. ГІуллакхан къамелан дакъош. Церан маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически гІуллакх. ГІуллакхан къамелан дакъойн тайпанаш: маъІна, хІоттам, синтаксически гІуллакх. Айдардешнаш а, азтардаран дешнаш а</p>	11	0	1	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .

5.2	Шайн коьртачу билгалонашца тайп-тайпана къамелан дакъош довзар. Дош морфологически къастор. Нохчийн литературни меттан норманашца догӀуш тайп-тайпанчу къамелан дакъойн дешнийн кепех (форманех) пайдаэцар. Нохчийн а, оьрсийн а меттанийн къамелан дакъойн йукъара долчух а, йукъара доцчух а кхетар	2	1	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
Дерриг:		13	1	1	
Дакъа 6. Iамийнарг карладаккхар					
6.1	Iамийнарг карладаккхар	1	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
Дерриг:		1	0	0	
Дакъа 7. ЖамIдаран таллар					
7.1	Сочинени	1			
7.2	Изложени	1			
7.3	Талламан белхаш	3			
Дерриг:		5			
Программин сахътийн барам		34			

НОХЧИЙН МЕТТАН ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

11 КЛАСС

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цѐрaш	Сахьтийн барам			Электронни дешаран ресурс.
		Декъан сахьташ	Таллама н белхаш	Кхоллара лин белхаш	
	Дакъа 1. Синтаксис. Цхьалхе а, чолхе а предложени. Ма-дарра а, лач а къамел				
1.1	1. Синтаксис – грамматикин дакъа. Нохчийн меттан синтаксисан дакъош. Дешнийн цхьаьнакхетар а, цуьнан дIахIоттам а, тайпанаш а. Дешнийн цхьаьнакхетарехь дешнийн уьйр а, тайпанаш а (бартбар, урхалла, тIетовжар). Предложени, цуьнан дIахIоттам а, грамматически маъIна а. Аларан Iалашоне а, эшаре а хьаьжжана, предложенийн тайпанаш. Предложени кечйеш болу гIирсаш: эшар (интонаци), логически тохар, дешнийн къепе. Предложенин грамматически бух	5	1	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .
1.2	Цхьалхе а, чолхе а предложенеш. Цхьалхе предложени. Предложенин коьрта а, коьртаза а меженаш а, цѐран хилар а. Цхьалхечу предложенийн тайпанаш: шинахIоттаман а, цхьанахIоттаман а, йаьржина а, йаржаза а, йуьззана а, йуьззана йоцу а, чолхейаьлла а, чолхейалаза а. ЦхьанахIоттаман предложенийн тайпанаш. Чолхейаьлла предложени. Цхьанатайпанчу а, шакъаьстинчу а меженашца а, тIедерзарца а, йукъадалочу дешнашца а, йукъайалочу конструкцешца а йолу	5	0	1	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru .

	предложенеш.				
1.3	Чолхе предложени, цуьнан дIахIоттам а, грамматически бух а. Чолхечу предложенийн тайпанаш: хуттургийн а, хуттургаш йоцу а, чолхе-цхъаьнакхетта а, чолхе-карара а. Чолхе-цхъаьнакхетта предложени: дIахIоттам, тайпанаш, вовшех йозаран гIирсаш а, кепаш а. Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешкара цхъалхечу предложенийн маьIнаш. Эшар (интонаци), сацаран хъаьркаш. Чолхе-карара предложенеш: дIахIоттам, тайпанаш. Чолхе-карарчу предложенехь коьртачу а, тIетухучу а предложенийн уьйран гIирс. Эшар (интонаци), сацаран хъаьркаш	5	1	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www. urok95/ru.
1.4	Хуттургаш йоцу чолхе предложени, дIахIоттам. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешкара цхъалхечу предложенийн маьIнаш. Эшар (интонаци), сацаран хъаьркаш. Нехан къамел довзийтаран кепаш. Текст синтаксически дакъа санна. Предложенияйн а, текстан дакъойн а уьйрийн гIирсаш а, кепаш а. Дешнийн цхъаьнакхетарехь дешнийн уьйран кеп къастор, предложенин грамматически бух билгалбар. Цхъалхечу а, чолхечу а предложенийн тайпанаш билгалдар. Предложени синтаксически къастор. Чолхе-карара предложенеш цхъалхечу а, цхъалхенаш чолхечу а предложенешка йерзор. Текст а, дешнийн цхъаьнакхетар а, предложени а кхолларан норманаш ларйар	5	0	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www. urok95/ru.
1.5	Ма-дарра а, лач а къамел. Ма-дарра къамел лач къамеле дерзор. Ма-дарра къамелехь сацаран хъаьркаш. Цитаташ а, цаьргахь сацаран хъаьркаш а	2	0	1	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www. urok95/ru.
Дерриг:		22	2	2	
Дакъа 2. Пунктуацн. Орфографи.					
2.1.	Пунктуацн нийсайаздаран бакъонийн къепе санна. Пунктограммех кхетам балар. Предложенин чаккхенгахь, цхъалхечу (чолхейаьллачу а, чолхейалазчу а), чолхечу предложенешкахь, ма-дарра къамелехь, цитаташкахь, диалогехь сацаран хъаьркаш.	3	0	0	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www. urok95/ru.

	Пунктуационни хааршца йозна само кхиор. Йозанехъ пунктуационни коърта норманаш ларйар. Дош орфорграфически къастор. Пунктуационни къастор. Орфографически а, пунктуационни а хьесапаш кхочушдеш орфографически дошамех, нийсайаздаран справочникех пайдаэцар.				
2.2	Орфографи дешнаш а, церан кепаш нийсайазйаран бакъонийн система санна. Орфограммех кхетам. Орамехъ мукъа а, мукъаза а элпаш нийсайаздар. Ъ, Ъ нийсайазйар. Дешнаш цхъаьна а, къаьстина а, дефисца а йаздар. Дош дехъадаккхар. Доккха а, жима а элпаш йаздар. Нийсайазйаран дошамаш	2	1	0	www.desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru.
Дерриг:		5	1	0	
	Дакъа 3. Iамийнарг карладаккхар				
3.1.	Iамийнарг карладаккхар	1	0	0	www.desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/ www.urok95.ru.
Дерриг:		1	0	0	
	Дакъа 4. ЖамIдаран таллар				
4.1	Сочинени	1			
4.2	Изложени	1			
4.3	Талламан белхаш	3			
Дерриг:		5			
Программин сахътийн барам		33			

